

УДК 374.091(477.64):004.275(045)

В. М. МОГІЛЕВСЬКА

кандидат соціологічних наук

директор науково-методичного центру позашкільної освіти

КЗ “Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти”

Запорізької обласної ради

РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЬЮ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті наголошено на концептуальних засадах позашкільної освіти, визначених у новій редакції Закону України “Про освіту”. Висвітлено погляди науковців на роль і місце позашкільної освіти в умовах реформування освітньої системи в Україні. Окреслено особливості функціонування галузі в європейських державах. Викладено думку про державну підтримку та відродження позашкільної освіти як невід’ємної складової системи освіти України. Наголошено на потребі більш ґрунтовного дослідження теоретико-методологічних основ державного регулювання функціонування та розвитку сучасної української системи позашкільної освіти. Проаналізовано тенденції розвитку позашкільної освіти в Запорізькій області за період з 2012 по 2015 роки. Акцентовано на пошуку нових підходів до управління на регіональному рівні, зокрема кластерного.

***Ключові слова:** система позашкільної освіти, кластерний підхід до управління, ефективність, регіональне управління, інтелектуально насичене освітнє середовище.*

Позашкільна освіта, як і вся освітня галузь, наразі зазнає перетворень. Спільно з дошкільною, загальною середньою, професійною, вищою позашкільна освіта формує цілісний освітній простір і є невід’ємною складовою системи освіти України.

Як зауважує Л. Яременко, позашкільна освіта є цілеспрямованим процесом оволодіння систематизованими знаннями про культуру, природу, людину, суспільство, забезпечує застосування знань на практиці, опанування вміннями та навичками творчої діяльності [9].

Роль позашкільної освіти (як у європейському освітньому просторі, так і в Україні) полягає в забезпеченні освітньої діяльності дітей та молоді у вільний час. В Україні ця система перебуває під патронатом держави, натомість у західному світі вона належить до компетенції неурядових організацій.

Зазначимо, що в науковій літературі значну увагу приділено функціонуванню й розвитку позашкільної освіти, адже вона відіграє важливу роль у духовному, інтелектуальному та фізично-психічному розвитку особистості. Так, стан і перспективи розвитку позашкільної освіти розглянуто Т. Атаманюк, І. Бех, В. Вербицький, Л. Вознюк, О. Литовченко, З. Рудаківа, Л. Тихенко та ін. Окремі проблеми розвитку позашкільної освіти досліджено в дисертаційних роботах В. Береки, О. Биковської, К. Зайцевої, Г. Пустовіта, О. Рассказової, Т. Сущенко, Т. Цвірова та ін.

Проте, як доводить український науковець Р. Науменко, наразі існує необхідність розвідок теоретико-методологічних основ державного регу-

лювання системою позашкільної освіти [5]. Висновок про відсутність ґрунтовного українського дослідження хоча б деяких аспектів державного управління позашкільною освітою підтверджено й іншими науковцями [3].

На нашу думку, саме на рівні регіону необхідно створити відповідні умови для розвитку галузі як ефективного інтелектуально-насиченого середовища в освітньому регіональному просторі. Цілком слушно дослідники наголошують, що такий результат можливий у разі поєднання зусиль органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування, а також навчальних закладів, установ і організацій [4].

Сьогодні в умовах децентралізації влади регіоналізація освітньої системи має бути на порядку денному. Її кінцева мета – забезпечення потреб, що зростають, щодо отримання якісної освіти на будь-яких рівнях. Саме позашкільна освіта здатна доповнювати, поглиблювати, розширювати межі дошкільного, початкового, неповного середнього, допрофільного, профільного, загального середнього, професійно-технічного освітніх рівнів. При цьому вона виявляється не тільки дієвим засобом у процесі інтеграції базових компетентностей, які опановує дитина впродовж усього процесу навчання, а й закладає підвалини для саморозвитку та професійного самовизначення в майбутньому. В сучасних умовах, пов'язаних із наявністю значних кризових явищ у середній освіті, цей чинник, який недопустимо ігнорувати, має особливе значення.

Мета статті – проаналізувати розвиток системи позашкільної освіти в Запорізькому регіоні впродовж 2012–2015 рр., виявити основні тенденції та окреслити перспективні напрями її подальшого функціонування.

Треба відзначити, що 2016 р. для позашкільної галузі є принциповим, адже Дорожною картою освітньої реформи (2015–2025 рр.) саме на цей рік передбачено оновлення законодавчої бази з позашкільної освіти. В проекті нової редакції Закону України “Про освіту” позашкільну освіту зараховано до складників структури системи освіти в державі.

Її вагомість для різних категорій населення, як зазначає О. Биковська, полягає в такому:

- для дітей – розвиток пізнавальної, практичної, творчої та соціальної компетентності особистості, можливість самореалізації в майбутньому;
- для батьків – безпечна змістовна зайнятість дітей у вільний час у позашкільних та інших навчальних закладах, їх навчання, виховання, розвиток, соціалізація, допомога в підготовці дітей до самостійного відповідального життя;
- для держави – одна з найефективніших інвестицій у найближче й віддалене майбутнє [5].

Зауважимо, що основними принципами державної політики у сфері позашкільної освіти є її доступність для всіх громадян України, фінансування державних і комунальних позашкільних закладів, добровільність вибору типів закладів позашкільної освіти, форм навчання й видів діяльності, науково-

сті, світського характеру освіти, правового й соціального захисту учасників навчально-виховного процесу в їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості [7]. Більше того, українці – високоосвічена нація, яка традиційно приділяє велику увагу питанню виховання, розвитку дітей, тобто соціальне замовлення на позашкільну освіту існувало завжди. Тому й сьогодні залишається велика потреба в позашкільній освіті батьків, дітей, держави [1].

З'ясувати сучасну ситуацію щодо розвитку позашкільної освіти в інших державах допомагають праці О. Биковської. Науковець зазначає, що понад десять років триває вивчення розвитку позашкільної освіти в інших державах, яке довело, що ця система функціонує в понад 20 державах тільки Західної, Центральної та Східної Європи, а також у багатьох інших країнах світу. Адже будь-яка держава, зацікавлена у своєму розвитку та процвітанні, має позашкільну освіту. Остання може мати різну назву, зміст і структуру. Зокрема, поняття “позашкільна освіта” в США – це “after-school”, у Польщі – “placówki wychowania pozaszkolnego”; Словаччині – “centrum voľného času”, у Білорусі та Росії – “дополнительное образование”, “учреждения дополнительного образования” тощо. Проте об'єднує позашкільну освіту в усіх країнах одне – потреба й мета організувати діяльність дітей у вільний час (що є специфікою цього підрозділу освітньої системи), не втратити майбутнє покоління. Безперечним є факт необхідності врахування в державній політиці України й інших держав кількості вільного щоденного часу в дітей шкільного віку: молодшого – до 8 годин, середнього – до 6 годин, старшого – до 4 годин. Заслуговує на увагу й та діяльність, якою дитина займається у свій вільний час. Можливо, що такий вибір буде й у майбутньому. Поділяємо думку науковця з приводу того, що якщо “на сьогодні ми створимо умови і навчимо дітей організувати свій вільний час, опановуючи нові компетентності, то завтра цим молодим людям буде легше жити і працювати”, адже вони будуть мати особистісний досвід організації власної самостійної діяльності, зможуть обрати майбутню професійну діяльність. У свою чергу, для країни важливим є й економічний ефект, що полягає в накопиченні та розвитку людського капіталу [1].

Зазначимо, що в країнах Західної Європи домінує концепція піклування. Саме тому сфера неформальної освіти має приватний характер, тобто її забезпечують приватні фірми та компанії.

У країнах Східної та Центральної Європи, у яких панівною є концепція розвитку, системи неформальної освіти демонструють активність і залученість урядів. Це зумовлює переважно державний статус установ неформальної освіти. Саме таке розуміння призначення неформальної (позашкільної) освіти важливо й для нас. Особливої уваги заслуговує досвід Польщі. У цій країні неформальна освіта найбільше наближена за своїми напрямками, змістом і функціональним призначенням до позашкільної.

Очевидно, що українська система позашкільної освіти, що ввібрала культурні, історичні, ментальні особливості, унікальна й відображає націо-

нальну специфіку розвитку суспільства й української педагогічної науки. Тому в умовах реформування освітньої галузі державна політика мала б спиратися на цей досвід, бути послідовною та виваженою щодо визначення місця й ролі позашкільної освіти в освітній системі країни.

Достеменно відомо, що позашкільна освіта має суттєвий вплив на гармонійний розвиток особистості дитини. Чим ширший вибір форм і напрямів занять за інтересами можуть забезпечити позашкільні установи або освітні заклади в позаурочний час, тим ефективнішими можна вважати створені на місцях умови для такого розвитку. Саме про це йдеться в листі МОН України від 29.01.2015 р. № 1/9–40 “Щодо збереження мережі позашкільних навчальних закладів”, у якому акцентовано на необхідності забезпечення збереження в регіонах мережі позашкільних закладів і годин гурткової роботи. Таке завдання поставлено перед регіональною освітньою системою, що формується як результат узгодженості загальнодержавних і регіональних стратегій та пріоритетів, а також долає межі між освітніми можливостями різних регіонів [6]. З огляду на це зауважимо, що, на жаль, у нашому регіоні органами управління, в першу чергу, а також педагогічною спільнотою в цілому до кінця не усвідомлено значення позашкільної освіти в процесах формування особистості дитини чи підлітка.

Практичним підтвердженням значущості сфери позашкільної освіти в розвитку особистості дитини був 2013 р., який проголосили роком дитячої творчості. Проте це не призвело до будь-яких змін у ставленні держави до позашкільної освіти.

Нагальним є питання щодо перегляду підходів до фінансування галузі. До сьогодні воно залишається компетенцією місцевих бюджетів, що робить його заручником містечкових інтересів. Для місцевих рад, що є комунальними власниками позашкільних установ, орієнтиром є не запити дітей їхньої територіальної громади, а вимоги чиновників “зверху” щодо скорочування й зменшення. Статистика (статистична звітність ПЗ-1 за період з 2012–2015 рр.) доводить (табл. 1), що в 2013 р. кількість гуртків і секцій, порівняно з 2012 р., зменшилася на 43%.

Таблиця 1

Статистичні дані щодо кількості позашкільних навчальних закладів у Запорізькій області за період 2012–2015 рр.

<i>Роки</i>	<i>Кількість ПНЗ</i>	<i>Кількість гуртків і творчих об'єднань в них</i>	<i>Кількість вихованців</i>
2012	60	4040	46871
2013	60	2327	51048
2014	61	3546	51597
2015	61	3472	49723

Водночас кількість вихованців у них збільшилася на 4%. Не важко зрозуміти, що зростання відбулося завдяки збільшенню наповнюваності гу-

ртків. Однак кількість працівників також зменшилася з 969 до 940. Тобто умови, які склалися, змусили працівників-позашкільників інтенсифікувати свою діяльність без будь-якої допомоги ззовні. У наступному 2014 р. відкрито відділення МАН у м. Енергодар Запорізької області. Також спостерігали тенденцію до збільшення кількості гуртків (38%), але вихованців збільшилося лише на 1%. У 2015 р. обидва показники знову зменшилися (гуртків – на 2 %, вихованців – на 4%). Мережа позашкільних установ залишається майже незмінною. З них у сільській місцевості функціонує лише шість позашкільних закладів, що становить 10% від їхньої загальної кількості в регіоні. Щодо видів діяльності, то їх палітра для дітей сільської місцевості є значно обмеженою. Так, із 11 можливих у них представлено максимум чотири, хоча заклади вважають багатoproфільними чи комплексними.

Окремої уваги заслуговує категорія педагогічних працівників сільської місцевості. На жаль, також спостерігаємо тенденцію щодо зменшення їхньої кількості, але вражають її темпи – кількість педагогів за період з 2012 р. по 2016 р. зменшилася майже вдвічі.

Важливим є й освітній рівень педагогічних працівників позашкільних закладів (табл. 2). На тлі зменшення кількості педагогів позашкільних установ зменшується їх кількість (68%) з вищою освітою. Причому тільки від 55% до 60% з них мають саме вищу педагогічну освіту, яка є основою професійної компетентності педагога позашкільного навчального закладу. Інші (35–40%) потребують особливої уваги з боку установ післядипломної педагогічної освіти.

Таблиця 2

**Освітній рівень педагогів позашкільних закладів
Запорізької області за період 2012–2015 рр.**

Роки	Усього педагогічних працівників (без керівників)	Рівень освіти		
		вища	Бакалавр (базова освіта)	молодший бакалавр
2012	969	649	61	207
2013	940	626	40	222
2014	918	627	49	197
2015	888	604	57	189

Непокоять і показники сумісників у загальному складі педагогічних працівників, який неухильно зростає й перебуває на рівні 80 % (2014 р.) та 76% (2015 р.). Попри повернення показника сумісництва посад у 2015 році на рівень 2013 року, він залишається високим.

Навіть оглядовий аналіз доводить відсутність позитивної динаміки функціонування галузі за всіма показниками. При цьому збереження мережі та наявність зазначених коливань у складних умовах політичних і соціально-економічних перетворень у державі можна охарактеризувати терміном “певна стабільність”. Не було передбачено позитивної динаміки що-

до розвитку позашкільних установ і обласною Програмою розвитку освіти в Запорізькій області на 2013–2017 рр.

Наразі чинним документом для визначення тактичних кроків у найближчому майбутньому залишається Дорожня карта освітньої реформи (2015–2025 рр.). Вона має бути орієнтиром і для управлінців регіональних рівнів. Надзвичайно актуальним для Запорізького регіону є не тільки збереження мережі позашкільних закладів. Українцями необхідними є їх поступовий розвиток як складових інтелектуально-насиченого регіонального освітнього середовища, насичування новим змістом їх діяльності, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів, якісне покращення матеріальної бази.

З огляду на те, що регіональний рівень управління забезпечує розвиток системи освіти в окремому регіоні, саме на цьому рівні створюють умови для впровадження та реалізації освітніх нововведень у практику позашкільного чи позаурочного навчання й виховання, здійснюють пошук доцільних механізмів управління цими процесами. Поділяємо думку про те, що управляти розвитком позашкільного навчального закладу означає забезпечувати взаємозв'язок усіх компонентів системи, до якої належать не тільки позашкільні установи, а й заклади науки, культури, охорони здоров'я разом із органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськими організаціями, батьківською громадськістю. Така взаємодія реалізується через нові управлінські функції, провідною серед яких стає функція координації, спрямована на забезпечення розробки інноваційної політики, вивчення процесів функціонування й розвитку системи на основі моніторингових досліджень, організації експертизи нововведень, виявлення та підтримки освітньої ініціативи, “виращування” новацій на основі попереднього інноваційного досвіду [4].

Відповідно до Закону України “Про позашкільну освіту”, яким регламентовано координаційні відносини в системі позашкільної освіти, визначено суб'єкти координаційної діяльності (ст. 9). Важливе значення у здійсненні координації має поєднання зусиль органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Новий рівень координаційної діяльності на регіональному рівні є запорукою ефективного впровадження інноваційних процесів, подальшого розвитку регіональних освітніх систем. У цьому контексті важливу роль відіграють саме регіональні інноваційні кластери, які є складниками системи забезпечення інноваційної діяльності в регіонах. Причому створення такої мережі неможливе без активної участі держави та органів місцевого самоврядування. На сьогодні в Україні відсутнє законодавче регулювання процесів створення та функціонування кластерних мереж.

Зазначимо, що кластер, на думку засновника кластерної теорії, американського економіста М. Портера, є “групою географічно суміжних та взаємопов'язаних підприємств і організацій, що функціонують у певній галузі, взаємодоповнюють та забезпечують постійне зростання кластера в цілому” [8].

Ідею щодо створення регіонального управлінського кластера, який здатен здійснити ефективну координацію в освітній системі з урахуванням сучасних реалій і прогнозованих перспектив, підтримав і В. Вербицький. Він сконцентрував увагу на послідовному впровадженні принципу кластера та розтлумачив його як стале галузеве партнерство, об'єднане інноваційною програмою впровадження сучасних психолого-педагогічних методик і технологій, виробничих, економічних, управлінських технологій з метою підвищення ефективності та якості навчально-виховного процесу, організаційно-масової, дослідницько-експериментальної та методичної діяльності. За своєю суттю кластер містить координаційні начала, поєднання галузевого, міжгалузевого, територіального управління з використанням інноваційних технологій. В інтегрованих властивостях кластера обов'язково враховується досягнення цілей освіти в інтересах збалансованого розвитку [4]. Цілком слушно Р. Науменко зауважує, що в подальшому доцільно було б розглянути зарубіжний досвід взаємодії місцевих органів виконавчої влади з інститутами громадського суспільства, питання законодавчого закріплення їхньої діяльності.

Висновки. Державна політика України, що декларувала розвиток позашкільної освіти, за минулі п'ять років була неефективною. Як наслідок – на таку саму оцінку заслуговує й регіональна політика щодо зазначеної галузі. Тому вона потребує перегляду підходів щодо адаптації до суспільних реалій та викликів часу, корекції стратегічних цілей і програмних дій як на державному, так і регіональному рівнях. Забезпечення розвитку позашкільної освіти в регіоні буде залежати від координації зусиль основних суб'єктів діяльності – органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, керівників освітніх установ всіх типів, закладів науки, культури, громадських організацій, у основу якої мають бути покладені інтереси як держави, так і її громадян.

Подальших розвідок у цьому напрямі вимагають підходи до взаємодії на регіональному рівні основних суб'єктів діяльності, що опікуються проблемами розвитку позашкільної ланки освіти.

Список використаної літератури

1. Биковська О. Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України [Електронний ресурс] / О. Биковська, В. Громовий // Освітня політика. Портал громадських експертів. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi>.

2. Дорожня карта освітньої реформи (2015–2025 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/Діяльність/Зв'язки з громадськістю/ Громадське обговорення/08-road-map-sk-end.pdf>.

3. Карамишев Д. В. Розвиток системи позашкільної освіти на регіональному рівні як необхідний елемент у вихованні особистості [Електронний ресурс] / Д. В. Карамишев, В. Г. Бульба, О. В. Поступна, В. І. Ростовська. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/6/05.pdf>.

4. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nenc.gov.ua/old/1634.html>.

5. Науменко Р. А. До питання фінансового забезпечення позашкільної освіти в Україні [Електронний ресурс] / Р. А. Науменко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія “Управління”. – 2010. – № 4. – Режим доступу: http://www.visnyk.amu.edu.ua/images/NV_UPRAVLINYA_4_2010.pdf.

6. Щодо збереження мережі позашкільних навчальних закладів [Електронний ресурс] // Лист МОН від 29.01.2015 р. № 1/9–40. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/45665/.

7. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841–III // Освіта України. Збірник законів: довідкове видання / за ред. С. О. Борисенка. – Харків : Бурун Книга, 2007. – С. 117–148.

8. Сердюкова О. Є. Роль органів влади у формуванні та функціонуванні кластерних утворень / О. Є. Сердюкова // Кластери як інструмент регіонального розвитку : матеріали науково-практичного семінару (м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р.) / за ред. В. В. Мамонової. – Харків : ХарПІ НАДУ, 2012. – 115 с.

9. Яременко Л. Позашкільна освіта: проблема визначення [Електронний ресурс] / Л. Яременко // Педагогіка – Вісник інституту розвитку дитини; бібліотека наукових статей. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15282-pozashkilna-osvita-problema-viznachennya.html>.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2016.

Могилевская В. М. Развитие дополнительного образования: инновационные подходы к управлению отраслью на региональном уровне

В статье обращается внимание на концептуальные основы дополнительного образования, очерченные в новой редакции Закона Украины “Об образовании”. Представлено научное видение роли и места дополнительного образования в условиях реформирования образовательной системы в Украине. Освещены особенности функционирования отрасли в европейских странах. Высказано мнение о государственной поддержке и защите дополнительного образования, являющегося неотъемлемой составляющей образовательной системы Украины. Отмечена необходимость более тщательного исследования теоретико-методологических основ государственного регулирования функционированием и развитием современной отечественной системы дополнительного образования. Проанализированы тенденции развития дополнительного образования в Запорожской области за период с 2012 по 2015 годы, который характеризует управление этим звеном в регионе как неэффективное. Акцентируется внимание на поиске новых подходов к управлению на уровне региона, одним из которых является кластерный.

Ключевые слова: *система внешкольного образования, кластерный подход к управлению, эффективность, региональное управление, интеллектуально насыщенная образовательная среда.*

Mohilevska V. Out-Of-School Education Development: Innovative Approaches to the Branch Management at the Regional Level

In the article, attention is drawn to the out-of-school education conceptual foundations as it is defined in the new edition of the Law of Ukraine “On Education”. Scientists’ point of view at the role and place of the out-of-school education in terms of reforming of the education system in Ukraine is presented. The specific features of the branch functioning in European countries are traversed. The idea of state support and protection of the out-of-school education as an integral part of the education system of Ukraine, its rightful place among pre-school, secondary, vocational and higher education is represented. We want to emphasize the fact that any country that is interested in its development and prosperity, has in its educational system such sphere as out-of-school education, despite the difference in the

name. The main thing that unites the states is the understanding how to organize the children activities in their free time. It is emphasized that it is the state that has to ensure that the students and youth receive out-of-school education. Scientists' view about the fact that today there is no comprehensive national research that would have paid attention to the study of at least some aspects of government management of the out-of-school education is presented. Therefore, there is an urgent need to study theoretical and methodological foundations of state regulation of the operation and development of modern national system of the out-of-school education. It is analyzed the trends in the development of the out-of-school education in the Zaporizhzhia region for the period from 2012 to 2015 and the assessment of regional management of the sphere, as such, which is inefficient is identified. The attention is focused on finding the new approaches to the management of the branch. It is argued the introduction of innovative, namely, the cluster approach to the management of the out-of-school education in the region. It is emphasized that it is at the regional level the suitable conditions for development of the branch as an effective, intellectually rich environment in the long run should be created.

Key words: *out-of-school education system, cluster management approach, efficiency, regional management, intellectually rich educational environment.*